A **Janus Pannonius Nemzetközi Költészeti Nagydíj** átadása alkalmából rendezett ünnepi programok második napján sor került **ORBÁN JÁNOS DÉNES** *A költő, a ringyó és a király* című könyvének bemutatójára. Az alábbiakban a kötet születéséről *mesél* a szerző.

ORBÁN JÁNOS DÉNES

A PANNONIUS-PROJEKT

Az átköltésről

A Pannonius-projekt már nem ismeretlen az Irodalmi Jelen online olvasói számára, olvashattak egy elméleti felvezetést, és már olvashattak verseket, részleteket is a készülő könyvből.

A könyv munkacíme *A ringyó és a király* volt, aztán ez hatásvadászóbbá – és jellemzőbbé bővült: *A költő, a ringyó és a király. Janus Pannonius apokrif versei.*

Márciusban valamikor, postán – mert úgy stílusosabb – fölkérő levél érkezett Szőcs Gézától, aki a Magyar PEN Club elnökeként keresett meg. Egy Szőcs Géza-levél pedig nem lehet csak olyan egyszerű, mert mit is szólna majd az utókor, ha megtalálná. Idézek:

„Volna egy testhez álló feladat számodra. Ezúttal nem egy nőről, sem egy újabb kocsma megnyitásáról volna szó. Az Öreg Villonja óta nincsenek igazi átköltéseink. Nemcsak a PEN szándékáról beszélünk tehát, hogy a Janus-kultuszt megerősítsük, hanem egy hagyomány újragondolásáról: a poétikai teljesítményre, amit várok tőled, évszázadonként legalább egyszer szüksége van a magyar költészetnek. Bizonyos vagyok benne, hogy képes vagy rá, bár nem vagyok bizonyos benne, hogy ez a pár hét elegendő e feladathoz. A kötetnek augusztusra meg kell jelennie.”

Nem kell különösebb bölcsészlogika kikövetkeztetni a provokációt. Egy verseskönyv – 35-40 vers megírása, megszerkesztése,

illusztrálása, kinyomtatása nem egy pár hetes munka. A verset nem lehet szalagra gyártani, ha napi rendszerességgel írod, az olyan, mint mikor egy üvegből három üvegnyi bort próbálsz kiönteni. Akinek van fogalma a szerkesztésről, az tudja, ez sem egy egyszerű feladat, a kézirat kering a szerző, szerkesztő, lektorok, korrektor között.

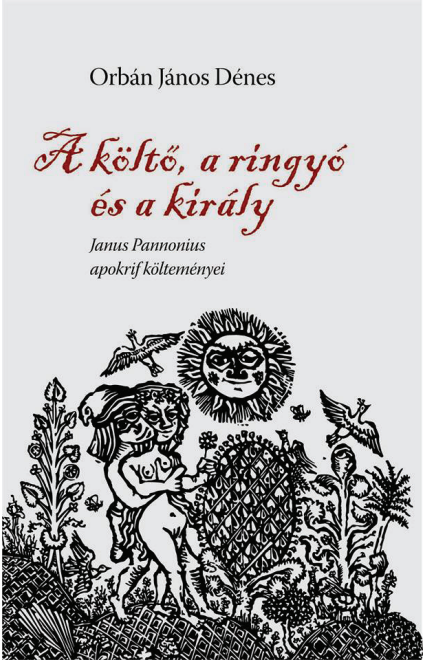

Ráadásul ez átköltés, melynek ugyan különösebb szabályai nincsenek, de az tény, hogy igen jól kell ismerned az illető költészetét, életét és a kort, amelyben élt, ellenkező esetben nem tudod átültetni az életérzést, az átköltésnek ugyanis az életérzés átmentése a lényege.

A csipkelődés folytatódott:

„Alapításának közeledő, 20. évfordulójára nekiláttam egy nosztalgia-paródiát írni az Előretolt Helyőrség *szerzőiről, azzal a címmel:* „Az Előre Letolt Gatya új lapszáma.” *Veled kezdtem:*

SINGAPORE-I EMLÉK

Kikötőjében Szingapúrnak
az utcaringyók fingva kúrnak.

Ezzel össze is kötöttelek derék elődöddel, meg vedd figyelmeztetésnek is: itt nagyon vékony jégen járunk, vigyáznod kell, nehogy paródiát írjál. Olyan szövegeket várok tőled, amelyek olvastán Csezmiczei Pannonius János is nagyot csettintene és azt mondaná: ez olyan jó, mintha én írtam volna! Az átköltéseket ne hagyd abba csalódottan, amikor eltünedeznek a pajzánságok – azaz Janus Páduába való költözése után –, olvass bátran tovább és nagy meglepetések fognak érni, ott találod meg majd Borges gondolatainak előképét…”

Ez olyan Szőcs Gézás. Persze, hogy nem állt ő még neki a Helyőrség-ünnepségre való fölkészülésnek, elvégre nem egy fél óra múlva kezdődik... De ilyen ő, már mondtam, hogy egy Sz. G.-levél nem lehet mindennapi, kell lennie benne mindenféle csűrcsavaroknak.

A provokálás el lett fogadva. Persze milyen az ördög, az én életem is úgy alakult, hogy hol tudtam foglalkozni a feladattal, hol pedig nem, így arra ébredtem, hogy most már tényleg egy üveg borból hármat kell kitöltenem...

e szakítsuk meg az értekezést egy verssel. Ezzel indul a könyv, ez Janus Pannonius belépője:

EXORDIUM
A belépő

Úton vagyok, a havas táj mögöttem,
fölöttem már felhőtlen nap ragyog.
Egy napja még prémekbe öltözötten
dideregtem, úgy hittem meghalok.
Hajnalra Adriámat üdvözöltem,
kék Ámorok és vizes angyalok
lejtik az ösztön táncát körülöttem,
és mától férfitógát húzhatok.

Hazámban néhány fagyosszent vacog,
és Krisztus, jeges hittől üldözötten.
Egy trónuson két király abajog,
keresgélik az országot a ködben.
Romagnában Apolló andalog,
ölébe pajkos szőke nimfa szökken,
és részeg, ajzott istenállatok
örömködnek mítoszi bűvkörökben.

Örömköd. Még. De elmém visszazökken:
ó, magam mögött mégis mit hagyok?
Emitt a menny, hazámnak átka ott.
Ez én. Az én. De mi lehet közöttem?

Hoppá! Hát nem úgy tudjuk (ha tudjuk), hogy Pannonius antik metrumokban írt?

Netán van egy Pannonius-összesünk – de Guglink mindenképp –, és keressük a vers eredetijét. Nem találjuk…

Hát épp ezért átköltés. Faludy Villonjának – szöveg szintjén – nincs sok köze az eredetihez, csupán hangulatában. Ha kezünkbe veszünk egy Villon-fordításkötetet – tehát nem a Faludyét –, több tucat oldalnyi jegyzet kíséri a verstestet. Másképp nehezen lenne érthető. Hogy is magyarázzam jobban: ha én írnék most egy verset, melyben Kelemen Hunort, Markó Bélát, Toró Tibort és az RMDSZ-t meg a Néppártot emlegetném, ehhez a távoli jövőben jegyzetek szükségesek. Ha a Diablo nevű számítógépes játékról írok, majd ahhoz is, elvégre ma sem tudják sokan, hogy milyen játék is volt a régi idők *faramucija*.

A 16. században azon kevesek, akik verset olvastak, műveltek voltak. Legtöbben behatóan ismerték a görög és a római mitológiát, irodalmat és filozófiát. Így akár egy epigrammába is történet- és utaláshálózatot lehetett begyömöszölni egy-két mitológiai név emlegetésével.

Például Weöres Sándor, midőn lefordította Pannonius egyik leghíresebb versét, kihagyta belőle a Janus által megemlített Proknét (valószínűleg formai okokból, nem jött ki az antik ritmusképlet) – így azonban elferdítette a vers értelmét, hiszen a vers értelmezésének kulcsa Prokné és Phüllisz mítoszi sorsában rejlik…

Manapság a mitológiák, az antik irodalom és filozófia ilyen fokú ismerete még a művelt olvasókra sem jellemző, úgyhogy ezt is lábjegyzetelni kell – mind Villon, mind Janus Pannonius esetében.

Az átköltés egyik lényege az, hogy jegyzetek nélkül is érthető legyen. Janusnak kódolnia kellett a véleményét, átköltője nyugodtan elmondhatja.

A vers után folytatjuk…

DE BELLO TRANSALPINICO
A havaselvei hadjáratról

Igazak, mondd a hírek, ó, király,
csak hóba tapos sereged, sose vérbe,
és foglyul ejtéd a Karóbahúzót,
bár érte indultál, nem pedig ellenébe'?
Dicsőség néked, király, ki jó atyád
véres metódusai helyett borral
locsolgatod a kiegyezés virágát,
s érdekeid nem rendeled alá
ígéreteknek, kontraktusoknak,
adott szavadnak s holmi fityfenéknek.
Hűbéresed volt Dragula, és a törökök
réme. Mégis úgy láttad jónak, öccse,
Radu, a Szép ringó valaga
üljön az ingó walach trónra.
Derék fickó. A szultán is szerette,
s míg túsza volt, egymást húzták karóba.

Ennek történetesen van eredetije, éspedig a De captivitate Dragulae, Waivodae Transalpini (Dragula havasalföldi vajda fogságbaeséséről) című vers és még néhány ugyanakkor íródott epigramma. Mi is történt? A hírhedt törökverő Dragulát, azaz Vlad Ţepes vajdát öccse, a szultánnal szövetkező Szép Radu (aki állítólag II. Mehmed fiúszeretője is volt túsz korában, a szultáni udvarban) letaszította a trónról. Mátyás elindult hűbéresének megmentésére, de végül kiegyezett Szép Raduval és Vlad vajdát ejtette foglyul. Dragula ugyan kegyetlen uralkodó volt, de a törökök réme, kiváló had- és gerillavezér, azaz Magyarország érdekeit híven szolgálta. Janus Pannonius átélte Konstantinápoly elestének az egész keresztény világra kiható sokkját (Mátyás még gyermek volt), és látta a jövőben a mohácsi veszedelmet. Ezért mindenképp a keleti front megerősítését szorgalmazta. A verseket megfejtve kiderül Janus rosszallása. Nos, ezt már nem kell véka alá rejteni, és egy versbe bele lehet sűríteni ezt a fontos mozzanatot, hiszen valamikor ekkor kezdődhetett Janus csalódása Mátyásban, mely aztán a lázadásig fajult.

Az átköltésnek az életérzést kell visszaadnia – és Janus lelkét, kikövetkeztetett gondolatait. Az utószóban így fogalmaztam:

„Mindazt, amit élete és a kor tanulmányozása, valamint költészetének elemzése során kikövetkeztettem – a sorok között –, és azt, amit megéreztem – a sorok mögött. Amit nem írhatott le, ami elveszett, ami kódolva van. Amit érzett. Vagy talán azt, amit én éreztem volna, ha a helyében vagyok."

No de előreugrottunk az időben és a könyvben is. Költészetének első, ferrarai periódusában a kamasz Janust az érdekelte, ami manapság is a diákságot – persze a tanulás mellett, mert Pannonius nagyon komolyan vette tanulmányait –, a duhajkodás és a szex. Az oskola – magánintézmény, nem pedig egyházi – meglehetősen szabadelvű volt, vezetője, Guarino mester nemcsak poétaként és tanárként volt hírhedt, ifjabb korában maga is több városban ríkatta a csirkéket és örvendeztette a korcsmárosokat. Úgyhogy a pajzán epigramma-írás szakmai gyakorlat volt, és a versek alapján legalább is úgy tűnik, a diákokat nem terrorizálták a pedellusok, szabadon kószálhattak és duhajkodhattak a városban.

Nem csoda, ha vaskos versek születnek ekkor. Ideje volna tökösebb fordításokat is produkálni, mert nem igazán értem, hogy miért kell az Ursula picsáját Orsolya mindzsójaként fordítani, ami egy roma argószó...

Nagy rajongója vagyok Janus pajzán lírájának és szókimondásának. Soha nem féltem a trágár szavak használatától, ugyanolyan teljes jogú szavai nyelvünknek, mint a többi. Mégsem kívántam obszcén szavakkal megtűzdelni a könyvet, hiszen nem a trágárság a fő erénye ezeknek, hanem a szellemesség. Gondolkoztam, hogy milyen szinonimát használjak a fasznak, melyet több ízben „megkívánt" a szöveg. Aztán szerintem pompás megoldást találtam. A latin eredetit, azaz a mentulát. A mentula egy az egyben faszt jelent, és az egyik legvulgárisabb szónak számított a latinban. Mégis, a magyar fülnek másképp cseng, vidám, pajkos, dallamos – no meg a mandulára is hajaz. Lett is mentulafa – de erről majd később.

A picsát pedig pelcsával helyettesítettem. Szép, régi szó, bár kevesen ismerik. De Faludy többször használta.

Szinte száz pajzán epigrammája van a derék mesternek, de a legkiemelkedőbbek, legdurvábbak és legszellemesebbek a rette-

netesen tágas pelcsájú Ursulához és az üzekedés közben bélfurulyázó Luciához szólnak. Ezek verhetetlenek, megpróbálkozni ezek újraköltésével értelmetlen, olyannyira expresszív, olyannyira fölülmúlhatatlan az eredetiekben Janus. Mit tehet ilyenkor az átköltő? Mert ezeket a „motívumokat" nem lehet kihagyni... Hát egyesíti a két „tulajdonságot" egy harmadik nőbe, és mély érzelmeket visz bele. A végeredmény egy groteszk hibrid, reményeim szerint elég ütős ahhoz, hogy ezeket a motívumokat belevéssük az olvasók elméjébe. És ezzel búcsúzom is mára.

IN MERETRICEM LASCIVAM
Egy buja ringyóhoz

Szerelem volt első látásra, Libera,
szerettelek, miként költők szeretnek,
égrengetőn és felületesen.
Hittem, te vagy a reneszánsz tökély,
mindaddig, míg a ládikányi scudo
– busás árad – végtére összegyűlt.
Mint aggastyán, kinek kamaszlány vetkezik,
szívemhez kaptam, hogy lehullt ruhád,
nem voltam férfi, úgy megilletődtem.
De győzött bennem a vér s az ifjúság,
és mégis párzásra duzzadt – hittem én,
nem sejtvén azt, hogy mi is vár reám,
és mily mélyre süllyed e költemény.

Pelcsád helyén mi tátong, Libera?
Kinek szerszáma tölti bé ez űrt?
Létezik oly irigylendő lovag,
még akkor is, ha lóval érkezik,
ki kopulálni nem miniatűr?
Libera, benned elférne Guarino
oskolája, s a konviktus nemkülönben,
palazzót épít Este herceg itt.
Egy társadalom tenyészhet ölödben.

S míg kínlódom, hogy bár partjához érjek,
új fordulatot vesz e beteges kaland:
hatalmasat dördül a valagad alant,

harsan a dallam a bűzfuvolából,
és pottyan a hófehér lepedőre
mi pottyan,
s lefordul a szörnyről a földre a költő,
fölháborodottan.

S még biztatsz, hogy vissza, hogy agyba, hogy főbe
nyugodtan,
hisz francia, talján, burkus imádja e játszmát,
több zegzugodban.

És eköré még bölcseletet is kerekítesz,
és Ágostont, a szentet, a megtért latrot idézed,
te ostoba kurva!

De te vagy a Látvány, a Látszat és persze a Végzet,
s hogy bár partjához érjek,
befizetek hát
újra meg újra.

Bepillantás a műhelybe

Joggal teszi föl az Olvasó a kérdést: ha már átköltésekről, leginkább apokrif-fiktív versekről van szó, miért a latin címek? Hát ez azért van, hogy azért ne feledjük, poétánk latinul írt. Ne hányjuk ezt neki szemére, egyrészt külföldre küldték tanulni, mert itthon nem volt ahol, és latin versfaragásra oktatták. A korabéli magyar nyelv nem is lett volna alkalmas egy ilyen kaliberű költészet hordozására, szókincse messze elmaradt a latinétól, nem beszélve arról, hogy a magyar nyelvnek nem volt tudománya sem.

A latin egy magasztos, gyönyörű nyelv, és igen sajnálatos, hogy eltávolodtunk tőle. Ismeretében szinte két évezrednyi európai kultúrához állnánk közelebb. Már oda jutottunk, hogy az ifjabb nemzedékek a régebb közhelynek számító latin szólásokat sem értik.

A könyvben található latin címek és itt-ott elhintett szavak, latinizmusok a gyönyörű holt nyelvnek állítanak emléket, egy

kis antik ízt próbálnak nyújtani. Meg azt is sugallják: Janus Pannoniust legjobb kétnyelvű kiadásban olvasni, még akkor is, ha csak alig konyítunk a latinhoz. Bámulatosan játszott a holt nyelvvel, és ezt még akkor is észrevehetjük-érzékelhetjük, ha csak minimálisat konyítunk hozzá.

*

Tartsunk egy versszünetet. Kommentár nélkül.

IN ABBATEM RELIGIONIS ERGO SE CASTRANTEM
A hitbuzgóságában magát kiherélő apáthoz

Ki kést fogtál herédre, csodállak, ó, atyám,
bárki más sarlatán, ez ám a cölibátus.
Mily ereje a hitnek! Mért nem te vagy a pápa?
Hát nem elég egy penge s egy pár tojás a tálba'?
És meg ne orrolj, Frater, hogy tovább kérdezek,
de izgalomba hoznak az apró részletek:
tökéletes légyen ez a tökös alázat,
ugye a mentulád is tövénél lenyiszáltad?

*

Most pedig lássuk, hogyan készül egy mértani vers. Íme az eredeti, Kurcz Ágnes fordításában:

DE CORPORIBUS MATHEMATICIS
A geometriai idomokról

Pont az, melynek már részét felfogni se tudnád,
megnyújtod, s karcsú egyenes fut bármely irányban.
Sík felület születik, ha meg is duplázza futását:
széltében terjed, nem nyílik meg soha mélye.
Két-két sík a szilárd testet jellemzi, kiadja
hosszúságát és szélességét, meg a mélyét.
Kockának, köbnek hívják s négyzetlapú testnek,
bárhogy esik, mindig jól látni a részeit ennek;
hat síkot foglal be magába, a szöglete épp nyolc.

Lám, bármi lehet egy poéta témája. Pompás vers, ám hogyan lehetne átkölteni? Ha térelemekről értekeznék, nem lenne értelme, ugyanazt mondanám. De meg kell mutatni, hogy Janus játékossága és témagazdagsága a matematikára is kiterjedt. Hát akkor: kombináljunk. Mondjuk, egy kis szerelmet és erotikát egy kis geometriával. És mert a háromszög még izgalmasabb, mint egy egyenes, legyen (szerelmi) háromszög. Derékszögű, mert úgy pikánsabb. Mely geometriai alaptételek vonatkoznak a derékszögű háromszögre? Hát kapásból Thalész meg Pithagorász tétele.

Thalész tétele imígyen vázolható föl: Ha egy kör átmérőjének A és B végpontját összekötjük a körív A-tól és B-től különböző tetszőleges C pontjával, akkor az ABC háromszög C-nél lévő szöge derékszög lesz.

Van ennek egy fordított tétele is: ha egy háromszög derékszögű, akkor három csúcsa olyan körön van, melynek átmérője az átfogó.

Hangsúly a fordítotton!

Püthagorasz tétele legalább ennyire ismert: Bármely derékszögű háromszög leghosszabb oldalának, azaz átfogójának négyzete megegyezik a másik két oldal, azaz a befogók négyzetösszegével. A képlet: $a^2+b^2=c^2$

Átfogó, befogó – hű de érzéki!

Lássuk mi kerekedik ki mindebből:

Geometrica
Mértani

Íme a kör. Az átmérő végeit
a kör ívén egy nékünk tetsző ponttal
kötvén össze, a háromszög csúcsa
köztudottan egy derékszöget képez.
E felvezetés a laikusnak furcsa,
nem sejtheti, mi köze is a téthez.
Thalészi ám a fordított tétel is,
nem ildomos tárgyalni semmiképp,
de megsúgom: egy ajzott harmadik

szükséges itt is, két pont nem elég.
Vezényszóra a körvonalra lépünk,
és tartjuk a szöget, holnap hajnalig.
Hóharmatig. Végzeted s végzetem
püthagoraszi: én a négyzeten,
meg te az önnön magad szorzatával,
kitesszük őt, bár ím, hatványkodik,
szóba nem áll a két részeg diákkal.
Mily találó: mi ketten befogók,
és vágyainknak ő az átfogója.
Elragadó, hogy bölcsészek vagyunk,
s ily idomokat vizelünk a hóra.

Aztán hogy a harmadik résztvevő nő vagy ugyancsak férfi, kinek-kinek az ízlése szerint. A mindenevő Janusnak nagy valószínűséggel mindegy volt...

*

A könyv megírásával párhuzamosan, a legelső szövegek alapján folyik a könyvtervezés. A tipográfus-designer a Sepsiszentgyörgyön tevékenykedő Kopacz Attila, akit én korunk Misztótfalusi Kis Miklósának szoktam nevezni. Másfél évtizede működünk együtt; ha az ember különleges, szép könyvet akar, hozzá kell fordulni.

Remek ötlete támadt: Gyulai Líviusz metszeteit fogja fölhasználni, többek között a Villon-illusztrációt. Mégpedig úgy, hogy darabjaira szedi. Különleges, szürke papír, kézíráshoz hasonló, agresszív betűtípus a latin címekhez (melyeknek inkább esztétikai szerepük van) – a többi, a magyar címeket is beleértve pedig egyszerű, elegáns betűtípus.

A készülő verseket folyamatosan kell küldenem neki a megfelelő illusztráció kiválasztásához. A tördelés, utókorrektúra, nyomtatás – a végleges kézirat leadása után – két hetet vesz igénybe. Rá kell számolni a biztonsági napokat is... (...)

Úgyhogy sietni kell. És nem elég a verset megírni, kell hozzá a lektor, a tiszta fej. Úgyhogy cikkáznak az elektronikus levelek. Gáll Attila szerkeszt, tisztafejezik, korrektúráz, Jankovits László

a latin konzultáns meg a Pannonius-szakértő, de remek költői megoldásokat is javasol, amellett, hogy kijavítja-fordítja a latin passzusokat, no meg fölhívja figyelmemet, ha történelmi tévedést eszközölök. Szőcs Géza pedig atyáskodik a szövegek fölött és ő is javasol jobb megoldásokat a sietségtől időnként bumfordira sikerült képek helyett. Az ártatlan olvasónak nagy valószínűséggel fogalma sincs, milyen kálvária van még a megírástól a nyomtatásig...

*

II. Pál pápa (1464–1471 között ült Szent Péter trónján) a magyar történelem szemszögéből egy pozitív alak, hiszen még anyagilag is támogatta a magyarok törökellenes küzdelmeit. Amúgy a század legnegatívabb figurái között tartják számon. Hogy mi a történelmi igazság, nem tudjuk, de a korabeli haladó értelmiség gyűlölte humanizmus-ellenessége miatt, és kígyót-békát rámondtak. Maria Pietissimának csúfolták érzékenysége miatt, elterjesztették róla, hogy fajtalan, mi több, azt is, hogy az apródjával üzekedvén halálozott el.

Így jár, aki ujjat húz a művészekkel...

Janus Pannonius, mint pápai követ, tőle kapta a bullát, melynek köszönhetően nemrégiben azonosítani tudták a holttestét. Minden bizonnyal nem szimpatizálta őszentségét, mert megtisztelte néhány gúnyversikével, melyekben erkölcstelenségét és lustaságát taglalja.

Például:
Róma, ne vizsgálgasd, hogy a szentatya férfi-e, vagy sem;
Lánya, ki rája ütött, hirdeti férfinemét.

Az átköltésekben a derék pápa két verset is kapott:

DE PAULO SUMMO PONTIFICE
Pál pápa őszentségéről

Fonákul él, nappal alszik és éjjel
tart kihallgatást – de csak néhanapján,
leginkább tükörben csodálja magát.

Érző lélek, Pietissimának becézik,
és láttak már rajta női ruhát.
Rossznyelvek szerint új Angliai János,
félnek, netán megszül egy körmenetben.
Vizsgálta őt a konklávé alant,
de semmi gyanús nem találtatott.
Tán női lélek szorult a férfitestbe?
Mas nobis nominus est– tanúsítja,*
ki tojásként hasonlít rá: leánya,
kit úgy szeret, akár az igaz Istent
s a művészetet. De önmagát imádja.

* Választottunk férfi

AD FILIAM SUMMI PONTIFICIS
A pápa lányához

Egyszer láttalak, akárcsak atyád az anyádat,
de, csibém, sose bánd, bár nem emlékszem nevedre,
atyád ha ébred – éjjel –, és netán audienciát ad,
térden állva pályázom kis kezedre.
Akadály lenne a cölibátus, a papság?
Ha atyád lehet római pápa manapság,
püspök férjed ugyan mért ne lehetne?

*

Végül egy borgesi játék. A tigrisek aranya című, 1972-ben megjelent Borges-verseskönyvben szerepel egy vers, melyet az argentin mester az első magyar költőhöz címez. Éppen 500 évvel Pannonius halála után. Somlyó György és Szőcs Géza is lefordították magyarra. Mint minden Borges-vers, ez is látszólag egyszerű, valójában igen szofisztikált és komplikált.

Íme a Borges-vers, Szőcs Géza fordításában:

AL PRIMER POETA DE HUNGRÍA
Az első magyar költőhöz

E pillanat neked még jövő idő,
melynek tiltott alakzatába belátni nem képes még a jós sem,
kinek a lángoló planéták

vagy a bikák zsigerei meg szokták a jövendőt mutatni.
Mi sem lehetne egyszerűbb, testvéri árnyék,
mint neved felkutatni enciklopédiákban,
és megtalálni, mely folyók tükrözték vissza arcod,
amely elporladt mára, és milyen királyok,
mily bálványok s miféle kardok,
mily csillogása végtelen Hungáriádnak
ihlették meg a hangod, hogy először énekeljen.
Az éjszakák s a tengerek választanak egymástól bennünket el,
a századévek megváltozásai,
az éghajlat, a birodalmak, a más-más nemzetségek,
de összeköt minket megfejthetetlenül
a szavak rejtélyes szerelme,
a hangzások és jelképek közös társasága.
Valaki, mint Éleában hajdanán az íjász,
magányosan egy üres késő délutánban
ezzel a képtelen nosztalgiával lövöldöz
célpontjára, mely nem más, mint egy árnyék.
Soha nem fogjuk egymást szemtől szembe látni,
te felmenőm, ki nem hallod a hangom.
Még csak visszhang sem vagyok fülednek
saját magamnak is csak szorongás egy titokban,
sziget-országa bűbájnak s félelemnek;
vagyok, mint minden ember,
amilyen te is voltál,
feje fölött más csillagokkal.

Mindenképpen meg kellett válaszolni. A múltból. A borgesi eszmébe és furfangba ez abszolúte belefér. Kezdetben az volt a szándékom, hogy egyszerűen csak megfordítom. De aztán bemelegedtem, és elszaladtak velem a borgesi lovak. Nem csak a Borges által is használt zénoni apóriát szőttem bele a versbe, hanem annak egyik cáfolatát is, mely szerint a „minden relatív" ősfilozófusa ott tévedett, hogy azt hitte, végtelen sok véges összege csakis végtelen lehet, holott igazából: egy… Így még lehetett egyet csavarni a játékon.

A vers végén ott van a magányról, idegenségről szóló passzus (*„saját magamnak is csak szorongás egy titokban, / sziget-országa bűbájnak s félelemnek; / vagyok, mint minden ember stb.…"*). Hát ezt bizony a mi Ady Endrénk fogalmazta meg a legszebben. Teketóriázás nélkül átemeltem szavait a versbe, mely így szól:

AD POETAM MUNDI NOVI
Egy újvilági költőhöz

E néked múltbéli pillanatban
(mely annak is titok, ki krónikát
százával olvas át, és egy osszáriumban,
a koponyák közt ismerősre bukkan,
és átlátja régmúlt korok talányos
szerkezetét) tán csillagképletek
fednék föl neved, és haruspicium
sejtetné arcod, árnyam a jövőben,
és nem tudhatom, mily folyók vizén
fog alakod tükörre lelni – ha igém
hús-vérré válik, sajgó testeddé –,
mily fegyverek, vezérek, mily hitek,
a Mundus Novus minő fényei
ihletnek téged első énekedre.
Éjszakák és tengerek gyűlnek közénk,
századévek nagy változásai,
és birodalmak és a délkörök
és vérvonalak és mennyi-mennyi vér,
de valami az időkön átöröklik:
rejtélyes szerelme a szavaknak,
melyek hangok és jelképek ruhái.
E pillanatban magány és halál van
(mire leírom, múlt lesz nékem is);
mint hajdanán az íjász Éleában,
gondolatom a jövő felé feszítem,
és célba ér nyilam, de mindhiába,
ha fennakad minden időatomban
(bár végtelen sok véges összege
nem biztos, hogy csak végtelen lehet).
Új poéta, új ég alatt, az új világban,
invokállak e versben, légy az Egy!
Félúton a meggörbített időben
találkozunk, egy lélek, két halott,
de számodra is csak az maradhatok,
mint esendő önmagamnak: fenség,
észak-fok, titok, idegenség,
és minden, mit még Isten adhatott.
És aki te is leszel, az vagyok!

Szőcs Géza is megérdemelt egy kis megörökítést, hiszen az ötlet tőle származott. Ezért róla szól a vers jegyzete:

Notatio

Georgius Ludovicus Borges újvilági hispán poéta és könyvtáros Ad primum poetam Hungarorum (A magyarok első költőjének) címet viselő episztolájára egy helvéciai librariumban bukkant rá Geovitsas, ismertebb latin nevén Geysa Socius, a claudiopolisi (de saját állítása szerint memphisi) származású kései humanista. Személyesen adta át a már súlyosan beteg Janusnak, ki Időt és fáradságot nem kímélve, feltehetőleg néhány nappal a halála előtt válaszolt...

A költő és a király

A leegyszerűsített történelem, mely a laikusoknak szól, nem szokott árnyalni. Inkább idealizál. Hát még akkor, ha nemzeti romantikában szenved az ember...

Mátyás királyt – Szent Istvánt és esetleg Szent Lászlót leszámítva – a legnagyobb magyar királyként tartják számon. Ő a mesék igazságtévő, álruhás hőse, a verhetetlen hadvezér, a birodalom- és kultúraépítő meg minden.

Érdekes módon életében nem így vélekedtek róla. Sőt, közutálatnak örvendett. A főurak azért gyűlölték, mert megnyirbálta jogaikat, a nép pedig azért, mert hatszorosára emelte az adókat.

Gondoljunk bele, hogyan vélekednénk mi most egy olyan kormányról, amelyik meghatszorozná az adókat...

Túl korán ízlelte meg a hatalmat, és úgy érezte, minden kijár neki. Nem királyi családból származott, és véletlen szerencsesorozatnak köszönhette trónra jutását, no meg két kiváló stratégának, nagybátyjának, Szilágyi Mihálynak és Janus Pannonius nagybátyjának, Vitéz Jánosnak. Ezt hamar elfeledte, és úgy viselkedett, mintha az Isten ültette volna a trónra. Gőgös volt,

hirtelen haragú, később betegségei (pl. a köszvény) még ingerlékenyebbé tették.

A vágya az volt, hogy német–római császár legyen – vagy ha nem, akkor egy birodalmat kovácsoljon össze magának. Az állam éves bevételének jóval több mint fele katonai célokra fordíttatott. Megjegyzendő, hogy Észak-Korea sem költ ilyen arányban a hadseregére. Mátyás hirtelen halt meg, trónörökös nélkül, egy kifosztott államkasszát hagyván maga mögött. Azaz jól megágyazott Mohácsnak. Ráadásul a trónt szerződésben a Habsburgoknak ígérte, amennyiben örökös nélkül halna meg. Így azokat is voltaképpen neki köszönhetjük.

Lehet, ez így sarkított, és hosszasan lehetne vitatkozni rajta, de én nem igazán látom benne a politikai lángelmét – bár az ilyen egyéniségeket sajnos amúgy sem a mindenkori magyarok között kell keresni.

Mit gondolhatott Janus Pannonius Mátyásról? Hogy a végén mit, azt tudjuk: le akarta taszítani a trónról. De az elején?

Az biztos, hogy majd kibújt a bőréből, midőn Mátyás trónra kerülésének híre eljutott hozzá, hiszen nagybátyja és patrónusa, Vitéz János az ország leghatalmasabb emberévé vált, nyilván a király meg Szilágyi Mihály kormányzó mellett, de Mátyás még kamasz volt, Szilágyi pedig inkább impulzív katonaember, mintsem politikus.

Arról viszont meg vagyok győződve, hogy nem volt elragadtatva az ifjú Mátyástól. Gondoljunk bele: kilenc évvel idősebb volt, tíz évig tanult és csiszolódott Itáliában. Elképesztően művelt volt, és nemcsak okos, hanem bölcs is. Hogy milyen humora volt, verseiből láthatjuk. Kétlem, hogy hasra esett volna az izgága, hozzá képest félművelt kamasztól, akinek arroganciája gyors ütemben nőtt, el egészen addig, míg föl nem pofozta tanítómesterét, Vitéz Jánost, akinek nemcsak tudását, hanem részben a trónt is köszönhette.

Mátyás fokozatosan kicsúszott két rafinált, okos tanácsadója kezéből, és elkezdett küzdeni saját álmaiért. Janus meg Vitéz egy új keresztes háború vezetőjévé szerették volna megtenni. Erre meglett volna a lehetősége, hatalmas haderőt tudott volna mozgósítani, hiszen a Fekete Seregen kívül a rendi seregek, a

székely hadosztályok és a moldvai meg havasalföldi csapatok is rendelkezésére állottak, együtt több, mint 150 ezer fő. Máshonnan is érkezett volna segítség. Persze, nem tudhatjuk, mi lett volna a kimenetele egy nagyszabású törökellenes háborúnak, de bizonyára több eredménye lett volna, mint a rövid életű nyugati hódításoknak – és talán másképp alakult volna történelmünk.

Valószínűleg Janus nem rejtette véka alá véleményét, és vitatkozott a királlyal, aki nem tűrte az ellenvéleményt. Nem tudni, mi történhetett közöttük, de minden bizonnyal fokozatosan elfajultak a dolgok, odáig, hogy Janus és Vitéz a trónról is le akarták taszítani a királyt, ezért lázadást szerveztek ellene. De Mátyás felülkerekedett. Vitéz fogságba esett, Janus pedig elmenekült. Úgy tudjuk, tüdőbajban halt meg, de könnyen meglehet, hogy ebben segítettek is neki.

Az átköltésben Janus végre Mátyás szemébe mondhatta őszinte véleményét – melyet saját verseiben nem mert elmondani, sőt a kisebb csipkelődéseit is kódolnia kellett.

Kulcsmotívum lévén, egy hosszú költemény – a könyv legtestesebb opusa – összegzi ezt a vonalat:

POETA ET REX
A költő és a király

I.
Mely országnak nem üzennél hadat,
s mely portát nem sarcoltál meg hazádban?
Van-é fogalmad, mennyibe kerül
a pórnépnek hódítói rögeszméd?
Mi tüzeli, mondd, harci szellemed?
Alexandrosszal hált netán anyád?

Hittem egykor: ím, époszi család,
dicső atyád, hazánknak hérosza,
bajnok bátyád, antik tragédiák
elbukott hőseit
idéző figura,
és te, a mesében a legkisebb királyfi,
a rég szenvedő ország
megváltó, jó ura...

Egy hősi ének körvonalazódott,
nem felségáruló,
baljós episztola.

Ó, te trónoddal oly elégedetlen,
izgága hős, mielőtt képzeletben
letipornál újabb s újabb vidéket,
olvasd a kegyből kipottyant poétát,
s hallgasd meg jó Vitézed!

Atyád hazáját védelmezte bátran,
céltalan nem hódított.
Nem volt hiú. Földön hált,
közkatonákkal ivott.
Nem pénzért mentek érte a tűzbe.
A nép szerette. Téged?
Téged elűzne.

A szeretetről ennyit.
A pénz következik.
Rettegett sereged
két aranyat eszik.
Havonta – és fejenként.
Két hízott ökör ára.
És mindeközben tudjuk:
a zsoldosnak nincs hazája.

Mindig nyugatra nézel. Én ellátok keletre.
El nem feledhetem Konstantinápoly
alkonyát. És most a végeken
egy szál karddal halálra szánt vitézek
várják, mit hoz reájuk
a kutyafejű végzet.

Én szeszélyes királyom,
nem tudhatod, mi les rád,
gyilok, nyavalya, méreg…
És fejvesztett hazánkról
borzalmas látomásom
már elzokogtam néked.
De fontosabb Podjebrád
megleckéztetése,
s újabb s újabb vidékek…

Époszt akartam írni rólatok,
Aeneisét az új magyar koroknak.
Ám tűzbe dobtam minden vázlatot:
nem állítok versszobrot zsarnokomnak.

II.
Fölpofoztad nagybátyám, jó Vitézt.
Ellentmondott, mire te fölpofoztad.
Tőle tanultál mindent, discipulus,
mégis kezet emeltél mesteredre.
Király mivoltod mentség nem lehet.
Kushadtál börtönökben,
valami csodát vagy inkább
könnyű halált remélvén.
Vékony hajszálon függött,
vagy néhány vaskos érmén
az életed. Ki volt, ki
megváltott őreidtől?

Most lábaidnál fél Európa.
Memento mori: egy tetves börtönőr,
néhány ezüst, egy szaros tőr,
ennyi
a történelemóra.

Nem lettél volna nélküle király,
nem támadt volna újabb alkalom!
Mellékszereplő lettél volna tán
egy bátyádénál kisebb vérpadon.

III.
Ki választott? A nép avagy az Isten?
Kit képviselsz? Tézist vagy népedet?
Vagy egyszerűen önnön
hatalmad rabja vagy?
Teérted, tőled él az ország,
vagy érte, tőle létezel magad?

Már most tudom a válaszod,
tudom, király, hisz tőlem rendeled...

IV.
És a költőről mit tudsz?
Hányszor hány közhelyet?

Talán félsz tőle? Szarsz rá?
Bár félig tiszteled?

Nyelvjáték ez szerinted?
Csupán költői pátosz?

Fogai közt a vízen
valami szépet áthoz?

A költő puha állat,
magában élő alkat.

Ha megfizetjük, írja.
Ha megfizetjük, hallgat?

V.
Főúri cím nem szállott énreám,
tudás emel más halandók fölé.
Tanultam. Sokat. És többet tudok,
mint te, király és egész udvarod.
Én másképp látom, más aspektusában
e kort. A múlt és közelmúlt kusza
rajzából sejlik a borzalmas jövő.
Gondolj Bizáncra! Miként dúlta föl
a keresztény – illetve keresztes Nyugat,
majd elfoglalta Kelet, a hitetlen,
s átrendeződtek az erővonalak,
és most Buda vára van metszetükben,

és már vetik a sárkányfogakat…

Erős vagy, túl erős és iszonyú okos.
Retteg tőled a császár s a szultán nemkülönben.
De nem vagy bölcs. És főképp: nem halhatatlan.
Meggyilkolnak. Ez ilyen egyszerű.
Memento mori: egy tetves akárki,
testőr, szakács, apród, lovász, cseléd,

néhány ezüst – és ennyi volt a lét.
Ha lesz fiad, jut néki is gyilok.
A hatalom ezért komplikált dolog:
mielőtt ő gyilkolna meg,
meg kell gyilkolnod gyilkosod.

VI.
A költő tudja a harc művészetét,
és nemkülönben az uralkodását.
Ő gondolattal, érzelemmel játszik,
költői eszközök hadát vezérli
a megcélzott hatásért.
Nevetsz, ha úgy akarja, vagy zokogsz.
Szerelmes leszel. Lázadsz. Csillapodsz.
Irányít téged, hiszen ő az úr.

Akár egy verset, olyan ravaszul
faraghatsz új, győztes stratégiákat.
A sorok mögött ott lapul a terv,
és a beavatatlant
megtéveszti a látszat.

Lehettem volna, király, beavatód,
ki megtanít a világ harmóniáját
építő, mozgásban tartó titokra.
De hitted, tudás is jár a trónnal,
hát többé senki nem oktathatott.
Cizellált költemény helyett,
uralkodásod zavaros próza lett,
mit tovább olvasni
már nem, már nem lehet.

VII.
Ezt az országot én is építettem.
Általam sarjadt itt a bölcselet,
s e világhírű alkotói műhelyt
– büszkeséged –
én teremtettem neked.
Én köveztem le az udvarod,

hol addig disznók röfögtek,
most művészek peripatetizálnak,
múzsák pörögnek,
s fényezik csillagod.
Igen, nem az enyémet,
én majd pofont kapok,
s mit együtt építettünk,
te eltékozolod.

Szemedbe mondom: mindenkori játszmád
kápráztató – de mégis gyermeteg.
És jól tudom, hogy felségárulás,
de immár nékem kell
hazám sorsát kezembe vennem,
s halálig tartó párbajt
vívnom, király, veled.

Találkozunk tehát…
Hogy hol, nem tudhatom.
A harctéren. Börtönben.
Szín- avagy vérpadon.
És igazságunk eldől
– bár értelmezhetetlen –,
megrendelt krónikában,
vagy fizetetlen versben.

*

Egyszer minden véget ér, még a munka is… Nem volt könnyű, de rég nem írtam ilyen szívesen valamit. Olyannyira megtetszett a téma, hogy elhatároztam, regényt is írok, Janus harmadik arca címmel. Janus Pannonius élete és figurája regénybe és filmbe illő, nemkülönben a színes, izgalmas, kegyetlen kor, melyben élt. Az átköltés-kötet megírása kitűnő ráhangolódás volt. Remélem, jövő ilyenkor már regénytörténésről számolhatok be.

Búcsúzóul pedig álljon itt Janus vidámabb búcsúverse. Van egy szomorúbb is, azt majd a könyvben megtalálják. Egy igaz költő emelt fővel fogadja a halált, akár gúnyt is űz belőle, de semmi esetre sem nyavalyog:

Confessio. Ad animas aliorum
Számadás. Mások lelkéhez

Megágyazott az ördög,
a túlvilágra várnak,
ideje, íme, eljött
egyféle számadásnak.
Gyónás vagy színdarab?
Az enyészetnek írom?
Esetleg fennmarad?
Egy végső vallomás,
és lelkem már szabad?
Hisz a beismerés
bocsánattá dagad...
Hát sorról sorra gyaktam
ugyan, a mentulám
és pajzán rigmusom
híre végigvonult
egész Itálián,
de bűnnek mégse számít,
amíg Pietro Barbo
ülhetett Róma trónján,
e szemtelen kalandor.
Őszentségét, susogják,
apródja toszta holtra,
tűz lobogott farában,
minőt csak phallosz olta.
(De van egy szép leánya,
végül is nem volt far-kan?)
Ha ő bocsánatot nyer
– bár minden likba' járt már –,
hát ártatlan a... rímem.
Mindent meghág az ifjú,
mi nedves és mozog,
mutatnak néki példát
az ajzott főpapok.

A bűnbánat rövid.
Jöhet a hagyatékom!
Van fél ezernyi versem,
elsőrangú papíron.

Legyen a Gryllusé,
törölje véle seggét,
övé a káröröm,
míg enyém az öröklét.
Királyom s persze Ernuszt,
amim van, rekvirálja,
véletlenül ha mégsem,
költsék ezer diákra.
Alkalmazandó még e
paidagógoszi fortély:
fele légyen a tandíj,
a többit nyelje el
a kocsma meg a bordély.
Hiszen csak egyszer élünk,
akkor is úgy-ahogy,
legalább néhány évig
legyenek boldogok.
A vagyonomon kívül,
mit persze elkoboz,
maradjon királyomra
egy korhadó doboz.
Ha erre jár, s kinyitja,
néhány csontot talál,
s egy cetlin írva ennyit:
Te tetted ezt, király!

Appendix

Múzsáim koszorúmat
öröklik és legendám,
és invokálom őket,
hantolják el a pennám.
A Dunán túl. És egykor
majd virágzásnak indul
a mentulafa, virgonc,
lám, télen is ver(e)slik!
Versében él a költő,
csudálkozik, ki látja,
tollából mit növesztett
Mátyás bolond diákja.